

ISSN 0039-6419

Svědectví, čtvrtletník pro politiku a kulturu

Řídí Pavel Tigríd s redakční radou.

Administrátor: Jaroslav Vrzala. Grafická úprava: Ladislav Sutnar.

Čtyři čísla i s poštovným: US dolarů 16.00, kan. dolarů 20.00, švýc. franků 48.—, franc. franků 140.—, angl. liber 9.00.—, rak. šilinků 320.—, něm. marek 50.—. Cena jednotlivého čísla US dolarů 4.00.

Předplatné se platí bankovním šekem na jméno *Svědectví* (prosíme, neposílejte *eurošeky*!), případně poukazem na poštovní konto *Svědectví*, Paříž (C.C.P. Paris 23.542.43 R) nebo na kteroukoli z těchto tří adres: *Svědectví*

Box 1181, Grand Central Station, New York 10017, N.Y., U.S.A.

30, rue Croix-des-Petits-Champs, 75001 Paris, Francie. Tel. 261.31.88.

Návštěvní hodiny v pondělí a v pátek odpoledne.

Postfach 938, 1011 Wien, Rakousko

Redakční sdělení, dopisy čtenářů a příspěvky posílejte na pařížskou adresu. Vzhledem k platným valutovým předpisům čtenáři v ČSSR dostávají časopis zdarma.

Podepsané poznámky a články nevyjadřují nutně stanovisko redaktora nebo redakční rady.

Imprimé en Belgique

Svědectví Revue trimestrielle tchécoslovaque

30, rue Croix-des-Petits-Champs, Paris 1er, France. Tel. 261.31.88

Éditeurs responsables: Jaroslav Vrzala (France), Jacques Reinbold, 15 Yzerenwegstraat, 3200 Kessel-Lo (Belgique)

Svědectví Czechoslovak Quarterly Review

Box 1181, Grand Central Station, New York 10017, N.Y., U.S.A.

Svědectví Tschechoslowakische Vierteljahresschrift

Postfach 938, 1011 Wien, Österreich.

Printed by Imprimerie Sainte-Catherine S.A., Tempelhof 41, Bruges, Belgium.

SVĚDECTVÍ

čtvrtletník pro politiku a kulturu

ročník XIX _____ číslo 74 _____ 1985

8. kv. 2453 poznámky k událostem 243

články 261

- 7. kv. 2453*
- Jiří Dienstbier* Duch Jalty a jiné legendy 261
 - Hereticus* Globální rozměry soudobé strategie 264
 - Minka Rybáková* Hvězdné války 270
 - František Janouch* East Goes Nuclear 275
 - Ivan Kubiček* Jak mluví stavební dělníci 285
 - Luboš Dobrovský* Texty o jazyce a komunikaci 304
 - XYZ Svobodné učení bytové 319
 - Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko, my 333
 - Milan Kundera* Český úděl 333
 - Václav Havel* Český úděl? 338
 - Milan Kundera* Radikalismus a exhibicionismus 343
 - Milan Šimečka* Jiná civilizace? 350
 - Milan Hauner* Dopis Redakci *The New York Review of Books* 356
 - János Kis* Ve věci střední Evropy 360
 - François Bondy* Začátek tragedie je jinde 361
 - Georges Nivat* Rusko Pasternaka, Mandelštama, Achmatové 361
 - Philip Roth* a *Milan Kundera* Na obranu intimity 363
 - Josef Jedlička* O spisovatelích a politice 369

literatura a umění 373

- Petr Král* Básně 373
- Jan Trefulka, Ivan Diviš* Básník národa 379
- Václav Havel* Largo desolato. Hra o sedmi obrazech 385
- Egon Bondy* Nepovídka 419

knihy 491

- Helena Kosková, Petr Král, Antonín Měšťan, Jan Procházka, Rudolf Skukálek, Milan Šimečka, Pavel Tigríd* Recenze 491
- Ludmila Šeflová* Nové knihy českých a slovenských autorů a o Československu 505

tribuna svědectví 517

- František Braxator, A. Zemánek, Jaroslav Jirů, Josef Danisz, Milan Jungmann* Dopisy 517

Stěžejní body Kunderovy "Tragedie střední Evropy"

Stat' je rozdělena do 11 oddílů :

1. V listopadu 1956 ředitel maďarské tiskové kanceláře dálkopisoval do světa zoufalé poselství, oznamující, že Rusové zahájili útok na Budapešť. Dálnopis končil slovy : "Zemřeme za Maďarsko a Evropu." Ředitel tím mínil, že "ruský útok na Maďarsko je i útokem na Evropu. Byl ochoten zemřít, aby Maďarsko mohlo zůstat maďarské a zároveň evropské."

2. "Zeměpisná Evropa" byla odedávna rozdělena "na dvě poloviny, jež se vyvíjely odděleně : jedna ve spojení s antickým Římem a katolickou církví, druhá s kořeny v Byzanci a v ortodoxním křesťanství. Po roce 1945 se hranice mezi oběma Evropami posunula o několik set kilometrů na západ a mnohé národy, jež se odjakživa považovaly za západní, se probudily, jen aby zjistily, že se octly na Východě." Identita národů a civilizací "se obrátí a soustředí uje v tom, co vytvořil duch a čemu se říká 'kultura'. Hrozí-li této identitě, že zanikne, stává se kulturní život v odpovídající míře intenzivnějším, nabývá na významu, až se nakonec kultura sama stane živou hodnotou, kolem níž se lidé semknou."

3. Ve střední Evropě, na východní hranici Západu, "byli odjakživa citliví vůči nebezpečí pramenícímu z ruské síly". Nic totiž nemohlo být střední Evropě "s její vášní pro rozmanitost vzdálenější, než Rusko : uniformní, standardizující, centralizující, odhodlané přeměnit každý jednotlivý národ své říše... v jediný ruský národ...". Otázka zní : "Je komunismus negací ruských dějin nebo jejich naplněním ? Je nepochybně jak jejich negací (například ruské religiozity), tak jejich naplněním (naplněním centralistických tendencí a imperiálních snů)".

4. Samozřejmě : i rozdělená Evropa je dosud celek "kořenicí ve starověkém Řecku a v židovsko-křesťanském myšlení". Jenže "kulturní zasnuby mezi oběma Evropami zůstávají velkou a nezapomenutelnou vzpomínkou", a zároveň "ruský komunismus znovu brutálně probudil starou ruskou protizápadní posedlost a surově ji obrátil proti Evropě". Země střední Evropy "cítí, že změna, která nastala po roce 1945, není pouze politická katastrofa : je to zároveň útok na jejich civilizaci."

5. O režimech "v satelitních zemích Ruska neexistují už žádné iluze. Zapomíná se však na jejich základní tragédii : tyto země zmizely z mapy Západu."

6. Je snad střední Evropa "vinna tím, že Západ ani nepostřehl její zmizení ? Ne tak docela. Na počátku našeho století byla střední Evropa, přes svou politickou slabost, velkým, a možná nejvýznamnějším kulturním centrem". Vzniká otázka, zda celá tato "tvůrčí exploze" byla jen shodou okolností (např. zeměpisných), nebo zda "její kořeny tkvěly v dávné tradici, ve společné minulosti". Jak řečeno, střední Evropa není stát, je to "kultura nebo osud. Její hranice jsou imaginární a je třeba je znovu vytýčovat v každé nové historické situaci".

7. Žádná jiná část světa, než právě střední Evropa "nebyla tak hluboce poznamenána působením židovského genia". V osudu židů "jako by se koncentroval a obrážel osud střední Evropy, jako by tu našel svůj symbolický obraz. Co je střední Evropa ? Nejistá oblast mezi Ruskem a Německem, obývaná malými národy".

8. S výjimkou Rakouska byla celá střední Evropa "porobena Ruskem". Zmizení "kulturního domova zvaného střední Evropa bylo nepochybně jednou z největších událostí století pro civilizaci Západu".

9. Jak na tuto skutečnost upozornit, ke komu se na Západě obrátit, kde nalézt "osobnosti stojící nad politikou", jejichž "mravní autorita" je nesporná ? Kterou velkou kulturní osobnost, existuje-li vůbec, zajímá, že ze středoevropského prostoru "kultura pomalu odchází" ?

10. Po okupaci Československa "Rusové udělali všechno, aby zničili českou kulturu. Tato zkáza měla trojí smysl : za prvé zničila střediska opozice; za druhé narušila identitu národa, aby mohl být snadněji pohlcen ruskou civilizací; za třetí násilně ukončila období, v němž kultura ještě usilovala o tvorbu vyšších hodnot. Tento třetí důsledek mi připadá nejdůležitější. Totální ruská civilizace je totiž radikálním popřením moderního Západu." Zmizení kultury, "pocitované v Praze jako katastrofa, otřes a tragédie, je v Paříži přijímáno jako cosi bezvýznamné banálního...".

11. Existuje tedy vůbec ještě nějaká střední Evropa ? "Ano, existuje, a její tvůrčí síla i její revolty naznačují, že 'ještě nezhynula'. Jestliže však žít znamená existovat v očích těch, které milujeme, pak střední Evropa už neexistuje. Přesněji : v očích své milované Evropy je střední Evropa pouze součástí sovětského impéria a nic víc." Můžeme se dívat ? Vždyť "Evropa sama ztrácí svou kulturní identitu" a ve střední Evropě "nevidí nic jiného než politický režim". Skutečnou tragédií střední Evropy "není Rusko, ale Evropa".

4. Jiná civilizace ?

Článek Milana Kundery (*Tragedie střední Evropy*) v *The New York Review of Books* z 26. dubna jsem četl začátkem léta. Četl jsem jej s uznáním za inteligenci, se kterou je napsán, s potěšením, že ještě neumřel zájem o naši

národní story a také s povážlivým nesouhlasem na několika místech. Nebyl bych se však k článku asi vracel a posilňoval záměrně svůj nesouhlas, kdyby nebylo Lva Kopeleva, kterého si cením pro uvážlivost a nenápadnou moudrost. Ve velké reportáži Pavla Kohouta o volební kampani našeho staronového evropského poslance jsem totiž našel zmínku o tom, jak na jakési konferenci Kopelev prosil Milana Kunderu, aby nevyklučoval Rusko z

Evropy. Uvědomil jsem si, že i já bych asi přednesl takovou žádost, i když k tomu nemám jiné než rozumové důvody, po tak velkých zkouškách, kterým byla vystavena slovanská vzájemnost.

Sama tragédie střední Evropy je u Kundera vyličeána ovšem působivě. Kundera provedl amerického čtenáře velkolepým památkem středoevropské duchovní tradice, opřené o všechna jména, která už od Kundery známe, t.j. Freud a Mahler, Bartók a Janáček, Musil a Broch, Kafka a Hašek, Gombrowicz, Milosz, Palacký, Déry atd. Ukázal, že kulturní život nepadně vymezitelné střední Evropy byl nesmírně plodný a že je ho škoda. V každém případě vysvětlil Američanům hezky, že duchovní přínos národů střední Evropy, "obětí a outsiderů dějin", je ve svém významu pro Evropu nesrovnatelný s dnešní politickou zakřiveností tohoto prostoru. Navíc oživil svůj článek příběhem filozofa, kterému tajná policie sebrala tisícistránkové dílo, dodal několik větných formulací, které přímo vybízejí k tomu, aby byly opakovány a hypotetické otázky položil stejně provokativně jako kdysi, když nás nutil, abychom se trápili otázkou, zda stálo za to křísit v devatenáctém století český jazyk a literaturu. Co takového však udělal s Ruskem, když i Kopelev se cítil dotčen?

Podřizují se a používám pojem Rusko tak jako Kundera. Nemám ho však rád a již dlouho se mu vyhýbám, i když je to výraz a pohodlný, nespotebuje se na něj tolik úderů do stroje jako na Sovětský svaz. Rusko je dnes už pojem ideologicky zřetelně zabarvený, vždyť víme, co všechno zkresluje. Nejhorší je, že bezděky zamlčuje existenci všech jiných národů Sovětského svazu a svádí k tomu, že vnímáme Estonce i Armény přes Puškina a Dostojevského.

Není asi úplně fér vybrat z Kunderova článku jen ruský aspekt. Čtu větu, kterou se Kundera už předem ohrazuje: "Avšak Rusko není moje téma a já nechci zabřednout do jeho obrovských složitostí, s nimiž nejsem nijak speciálně obeznámen". Jenže, jak mluvit o střední Evropě a nemluvit o Rusku? Není tragédie střední Evropy těsností sousedství se Sovětským svazem, bratrským objetím, ve kterém se těžko popadá dech? Kundera nenechává nikoho na pochybách, že podle jeho názoru skončila příslušnost střední Evropy k Západu teprve po politických převratech poválečné doby: "... země střední Evropy cítí, že změna v jejích osudu, která nastala po roce 1945, nebyla pouze politickou katastrofou: byl to také útok na jejich civilizaci".

V souvislosti s líčením zániku středoevropské duchovní tradice je toto tvrzení poněkud nepřesné. Kundera sugeruje Američanům myšlenku, že začátek konce střední Evropy je spojen se vstupem Ruska do tohoto prostoru. Sdílím s Kunderou obdiv ke středoevropské duchovní tradici.

Vždy mě dojmá, když se o někom, koho jsem dosud považoval za typického člověka Západu, dozvím, že se narodil někde na Haliči nebo Moravě a že jeho prarodiče se spolu s mými prarodiči stěhovali z místa na místo v tom podivuhodném žaláři národů, kterým prý bylo Rakousko-Uhersko. Souhlasím s tím, že právě promíšenost, ve které tu národy žily, propletnost vlivů, jazyků a tradic vytvořila hodnoty první evropské velikosti. Souhlasím s tím, že tato stará tradice byla přerovaná a že dnešní politické režimy v tomto prostoru ji záměrně potlačují. Nemělo by se však smlčovat, že na začátku konce středoevropské tradice nestálo Rusko. Jistá slušnost politických a kulturních poměrů, která trvala u národů střední Evropy více méně do roku 1937, byly vyrvána z kořenů Hitlerem. Především z šlených činů nacistů vyplynulo, že se národy střední Evropy staly obětmi a outsiderů dějin. Byl to přece nacismus, který dokonale umlčel "židovského génia", integrální součást středoevropského duchovního rozvoje. Tragédie střední Evropy se začala odvíjet bez vlivu východního prvku, anebo aspoň bez podstatného ruského podílu; nádor, který zahubil to, co tu předtím bylo, vyrostl na západoevropských dějinách a živil se z odpadků západoevropských myšlenkových vynálezů. Taková byla skutečná dějinná posloupnost, jen zbytečky staré střední Evropy dodýchaly v ruském náručí. Všichni si však pamatujeme, že se do něho uchýlily samy, aspoň duchovní inklinací podmíněnou západním dějinným zklamáním a utopickými nadějemi. Naděje se však setkaly se sovětskými mocenskými ambicemi a z toho pak vyplynulo všechno ostatní.

Ve střední Evropě žijeme s dějinnou omluvenkou. Zijeme s vědomím, že naše nešťastná poloha na hranici dvou civilizací nás předem zbavuje zodpovědnosti za tvar národního osudu. Ať bychom dělali co dělali, stejně si nepomůžeme, když jsme už jednou v ruské sféře. Je příjemné číst, že nás i Kundera zbavuje před světem vší viny. "... když Rusové okupovali Československo, udělali všechno možné, aby zničili českou kulturu. Zkáza měla trojí smysl: za prvé zničila střediska opozice; za druhé podkopala identitu národa, aby mohl být snadněji pohlcen ruskou civilizací; za třetí násilně ukončila moderní éru, éru, v níž kultura ještě usilovala o tvorbu vyšších hodnot."

Nechci tvrdit, že tato věta je pro Kunderův článek typická, nicméně svědčí o tendenci připsat ruskému prvku démonický vliv. Události nejsou až tak vzdálené, abychom si nepamatovali, že s českou kulturou, která se nám zdála být v šedesátých letech v tak slibném rozběhu, nezatočili Rusové, ale našinci, Středoevropané původem i výchovou. Nedělám si žádné iluze o váze instrukcí a rad, které přicházejí z imperiálního centra, abych použil termínu Györgye Konráda, viděl jsem však na vlastní oči, jak obecnou tezi o

“očistě kultury” naplnili životem a vzácnou činností naší kolegové z kultury, školství a vědy. Biafra ducha nesla na sobě nesmazatelnou pečeť domácího původu, byla prosycena našimi domácími vášněmi, závistí, nadějí na lepší místo, tušením odměny, strachem, zbabělostí, rychlým rozpadem solidarity atd. A ti lidé, kteří v posledních patnácti letech tolik znesnadnili život mým přátelům a mně, kteří jsme se snažili zachránit něco “z autority myslícího, pochybujícího jedince”, mluvili všichni česky nebo slovensky, mnohé z nich jsem dokonce znal, tvářili se předtím jako kamarádi. Máme s Kunderou společnou paměť a neměl by tedy svádět všechno na ruskou civilizaci. Měl by Američanům spíše říci, že kdyby se nedejbože stalo a přišli k nim Rusové, aby se nebáli jich, ale spíše svých vlastních lidí. Střední Evropa není tak zajímavá svou ruskou civilizací, ale spíše tím, jak rozdílně se v ní zařídily národy vystavené stejnému ruskému vlivu. Ve stejné hustotě rad a instrukcí žijí, co by kamenem dohodil, Maďaři ve slušnosti, kulturní toleranci a duchovní rozmanitosti, která až nápadně navazuje na středoevropskou tradici. Nemluvě ani o tom, že ani po všech bouřích se neděje v Polsku vše podle Kunderova modelu ruské civilizace.

Kundera zvedl starou Solženicynovu otázku po vztahu Ruska a komunismu a odpověděl na ni jinak. Když se ptá, zda “je komunismus negací ruské historie nebo jejím naplněním”, odpovídá, že “je obojím, jak negací (například její religiozity), tak naplněním jejích centralistických tendencí a imperiálních snů”. Přitom dodává, že středoevropské národy pociťují mnohem silněji druhý aspekt. Nad tímto druhem otázek se dá samozřejmě diskutovat do nekonečna. Diskuse se vleče pak až k Petrovi Velikému, ke sporům mezi slavjanofily a západníky, ke kulturnímu dualismu takřka ve všech středoevropských tradicích. Pro Solženicyna je komunismus zlověstným importem ze Západu, pro Kunderu je to systém natolik rusifikovaný, natolik přetvořený ruským prostředím, že je už naprosto cizí západní tradici a západnímu myšlení, že je to už jen jakási ruská civilizace. Kundera utvrdil rozšířenou západní představu, že komunismus je nepochopitelná ruská nemoc. O to, jak a nakolik byl komunismus porušen, lze vést i akademický spor, o tomto tématu bylo napsáno dost a dost knih. Já se však nemohu ubránit pocitu, že v představě komunismu jako ruské civilizace je naruby obrácena primitivní ideologie mých denních novin. Rekl bych, že tato “kniha zapomnění” je trochu nemravná. Komunismus jako doktrína byl vypěstován na Západě, vyspekulován v Německu, vycvičen v bojovnosti ve francouzských revolucích, uložen do regálu v Knihovně Britského musea. Jako bývalý čtenář Leninových spisů pamatuji, jak mi Lenin připadal neruský, jeho ideologický akcent pocházel z Paříže, Londýna a Curychu. Zapomínat na to všechno mi připadá nemravné jako porodit dítě, dát ho na vychování do ciziny a potom se zřeknout, když se nechová jak by mělo, když mluví cizí jazykem, když dobře rozumět.

Nemělo by se také zapomínat na to, že velká část evropských intelektuálů sledovala ruskou transformaci západoevropského dědictví s nadšením a netvářít se dnes tak, jako by bylo od začátku jasné, že ruský experiment je beznadějný. Kdyby někdo sestavil antologii z projevů oddanosti k sovětskému Rusku, kterými hýřili evropští intelektuálové třeba ve třicátých letech, mladá generace by se divila. Nepochybně se Sověti sami postarali o obrat v nazírání na svou roli v Evropě, faktem však zůstává, že pokud jde o vnitřní tuhost režimu a jeho uzavřenost, není Rusko horší než v oněch třicátých letech. Rusko není horší, je jen silnější a v tom je celý problém. Tím víc by měl rozum radit k tomu, aby nebylo vylučováno z Evropy a z evropské civilizace. I kdybych se však snažil sebevíc, nemohu následujícím větám z Kunderova článku rozumět jinak: “...na východní hranici Západu — více než kdekoliv jinde — se nehledí na Rusko jako na jednu z evropských mocností, ale jako na osobitou civilizaci, jinou civilizaci... totalitní ruská civilizace je radikální negací moderního Západu, Západu, který vzešel před čtyřmi stoletími na úsvitu moderní éry: éry založené na autoritě myslícího a pochybujícího jedince a umělecké tvorby, která vyjadřovala jeho jedinečnost”.

Kdybych byl Rus, a třebaš i Rus v emigraci jako Kopelev, nebyl bych z toho jen smutný, určitě bych se i urazil. Jestliže je Rusko jinou civilizací, znamená to asi, že je vše marné, platí pak povzdech z dob dávno před komunismem — Východ a Západ se nikdy nesblíží. Rozdílné civilizace nemohou jinak než se zařít na obranu, a my tady, na východní hranici Západu a západní hranici Východu, se musíme smířit s tím, že budeme nadále poslušně hrát úlohu obětí a outsiderů dějin.

Evropa je dnes nepochybně ve velmi špatném stavu, tragédie střední Evropy nebyla ostatně jedinou evropskou tragédií. Evropa vyráběla tragédie hromadně a má před sebou ještě tu konečnou, jestli to půjde tak dál. Oddělování Ruska od Evropy, i kdyby šlo jen o oddělování kulturní a duchovní, evropské vyhlídky nezlepšuje. Sblížení Ruska a Západu jakýmkoliv kroky uvolnění je pro Evropu sebezáchovný akt a v tom smyslu je nadřazeno intelektuální hře o nejlepší argumenty do diskuse, zda je Rusko součástí Evropy anebo zda už představuje jinou civilizaci. Známe nazpaměť mnoho argumentů z obou soudků, avšak právě proto, že žijeme na hranici mezi Východem a Západem, svobodně se rozhodujeme užívat hlavně těch argumentů, které nevylučují Rusko z Evropy a neprohlašují příkop. Takové svobodné rozhodnutí pro myšlenku, že Rusko nepředstavuje jinou civilizaci, je navíc také užitečné, protože předpokládá nezaujatě zkoumat ruskou transformaci západoevropského dědictví, která probíhá a která má naděje, které jí prosvítají. Samozřejmě je obtížné u takového rozhodnutí, když mě státní televize denně zviklává a bezděky dává přednost tomu, když se říká, že Rusko je součástí Evropy. V takovém případě si vezmu nějaký obyčejný překladatel a čtu si. K čemu se má člověk

uchýlit, když ne ke knihám ?

Kunderovo nazírání na střeoevropský prostor se sice dobře čte, ale skličuje špatnými možnostmi, které otevírá. Američanům zvláště bych nenamlouval, že Východ je radikální negací Západu, někteří si to beztak myslí, tak jako si to bezpochyby myslí i někteří Rusové. Je asi nadějnější utvrzovat evropskou tradici Ruska než jeho tradici izolacionistickou, kterou jsme s Kunderou oba ještě zažili. Západ může bez rozporu s fakty přijmout myšlenku, že transformací komunismu se Rusko přiblížilo Evropě víc než čím jiným a že se protřpělo jednou možností dějin, na kterou se Západ připravoval a jíž byl shodou okolností ušetřen. Jako myslící a pochybující jedinec, žijící na západní hranici Východu, bych rád jen dodal, že všechno, co si Evropané zatím nadrobili, vzešlo z jejich vlastních hlav a že ani za nějaké příští nadrobení z nás nikdo vinu nesmyje.

Milan Šimecka (Bratislava)

5. Dopis redakci

The New York Review of Books⁺

Casto mě uvádí do rozpaků, jak naprosto rozdílné pocity ve mně vyvolává pozoruhodný český spisovatel v exilu Milan Kundera: na jedné straně jako střízlivý romanopisec, který chladně a filozofickým způsobem pitvá lidskou přirozenost — a na straně druhé jako literární kritik, který do té míry podléhá emocím, že je schopen i překroutit historická fakta. K tomuto závěru jsem došel poprvé, když jsem si 22. ledna 1981 přečetl na stránkách *The New York Review of Books* Kunderův článek "Česká sázka". Ještě nápadnější je to však v jeho nedávném esejí "Střeoevropská tragédie" (26. dubna 1984), v němž postoupil hodně daleko za snesitelnou nostalgii Czesława Miłosze. I ve mně budí obavy ztráta kulturní identity ve Střední Evropě a s Kunderou se plně ztotožňuji, pokud jde o důležitost zachování historické paměti. Ve světle jeho přístupu k věci si však člověk musí klást otázku, jak vlastně tomuto účelu slouží onen druh paměti, na niž se zde odvolává. Při pročítání všech jedenácti oddílů jeho žalozpěvu jsem si často říkal, jak platný je dosud výrok Oscara Wilda "Pravda není nikdy čistá a jenom zřídka kdy jednoduchá..."

Už leitmotiv, který si Kundera pro svůj článek zvolil, považuji za velice nešťastný: "Zemřeme za Maďarsko a za Evropu" jsou úvodní i závěrečná slova eseje, jež podle autora pronesl maďarský intelektuál krátce před tím, než v době maďarského povstání roku 1956 ruský granát zničil jeho budapeštskou kancelář. Nechci popírat tragický smysl tohoto poselství, ale je stejně důležité si uvědomit, že naprosto stejná slova se mohla ozývat

⁺ Nebyl uveřejněn.

ozvěnou v budapeštských ulicích o méně než dvanáct let dříve tváří v tvář týmž ruským tankům. Němci spolu s jistým počtem svých maďarských spojenců rovněž bojovali proti "ruským barbarům" a "umírali za Evropu". Dokonce v celé Evropě okupované nacisty se ozývalo heslo "Deutschland kämpft und stirbt für Europa". Je podivné, že si na to Kundera nevzpomíná; jako mladík to musel mnohokrát slyšet a číst ve své rodné zemi, která v té době žila pod nacistickou okupací. V tom, co označuje za "střeoevropskou tragédii", mu vlastně chybí jakékoli hlubší pochopení Hitlera a fašismu. Vždyť přece sám Hitler, který se v Kunderově dlouhém článku vůbec nevyskytuje, byl produktem střeoevropské kultury *par excellence*; Stalin nikoli. Ona střeoevropská kultura vyprodukovala také Osvětím a masové deportace miliónů. Pokud toto Kundera nezahrne do své literární lamentace, zůstane jeho pojetí "střeoevropské tragédie" překrouceno.

Úpadek střeoevropských států tedy nezahájila invaze ruských barbarů z východu, kteří v Kunderově živém popisu připomínají spíše legendární mongolské hordy, ale Hitlerova invaze opačným směrem, která jí časově předcházela. Ať byly Stalinovy dřívější plány jakékoli, Rudá armáda postoupila hluboko do Střední Evropy pouze odvetou a po boji na život a na smrt s německými útočníky, kteří v té době připravovali Střední Evropě podle mého názoru mnohem horší zotročení, než o jakém hovoří Kundera: vyhlazení jejich židovských, cikánských a nakonec i slovanských *Untermenschen*. Prudký vzestup panslavismu mezi Čechy po válce — pokud jím Kundera nepřímou vysvětluje úspěch komunistické propagandy v poválečném Československu — je nutné chápat v tomto kontextu a nepovažovat jej za ideologickou úchylku bez jakékoli historické příčiny.

Musím přiznat, že způsob, jakým Kundera líčí Rusy, mnou otřásl. Jsou v něm rasistické podtóny a Rusové z něho vycházejí jako ztělesnění barbaři. Varuje snad Kundera Západ před nějakou svou verzí "žlutého nebezpečí"? Ve svém vynikajícím posledním románu *Nesnesitelná lehkost bytí* popisuje, jak se Češi dívali na ruské vetřelce v roce 1968 (jako na "cirkus negramotných"), ale sám zdrženlivě nazývá zuřivost davu "opilým karnevalem nenávisť". Jaká škoda, že ve svém esejí tento smysl pro vyváženost ztratil. Když připomíná výmluvné pasáže významného českého historika a politika 19. století Františka Palackého, opět si ho přizpůsobuje ke svému obrazu, neboť Palacký chtěl udržet Střední Evropu pod Habsburky nejenom jako hradbu proti ruskému imperialismu, ale také jako hradbu proti stejně nebezpečným ambicím pruského pangermanismu. Kundera dále tvrdí, že Rusko je "odhodlané přeměnit všechny jednotlivé národy své říše v jediný ruský národ". To mohla být pravda pouze v jistém krátkém období ruské nebo sovětské historie. Dnes kremelští vládcové velice dobře vědí, že — i když se ještě někdy slovy hlásí k Leninově

konceptu "slijanija", k jakémusi etnickému splynutí mnoha národností Sovětského svazu do jediného národa, hovořícího zřejmě rusky — současná realita je zcela jiná. Jak by mohli takového splynutí dosáhnout, když musí čelit vzrůstajícím opačným tendencím svých neruských národností a obrovské populační explozi mezi středoasijskými moskevskými poddanými? Pomalé umírání ukrajinského národa je z kulturního hlediska jistě tragické, ale pochybuji, že by stupeň kulturní vitality Ukrajinců byl pod nekomunistickým režimem příliš odlišný — pokud by se ovšem netěšili plně nezávislosti na Rusku. Naproti tomu Spojené státy mohou posloužit jako mnohem radikálnější příklad etnického splynutí, než k jakému dochází v ruském nebo sovětském případě; a amerického splynutí bylo dosaženo takzvanou volnou hrou ekonomických sil.

Další těžkosti, které má čtenář s Kunderovým článkem, vyplývají z autorovy emocionální koncepce kultury. Dává si velkou práci s tím, jak oddělit od Ruska evropskou kulturu, jejíž středoevropskou větev považuje za obzvláště plodnou a kvetoucí — aspoň před invazí ruských kobylek. Je sice ochoten připustit vliv velkého ruského románu, ale váhá přijmout do evropské ligy kteréhokoli z velkých ruských hudebníků nebo reprodukčních umělců. Jedním z Kunderových často citovaných zkreslených příkladů vkladu Střední Evropy do pokladnice světové kultury je Pražský linguistický kroužek. Dvakrát po sobě v této souvislosti uvádí jméno českého komunistického quislinga Mukařovského — mám dojem, že proto, aby se vyhnul nepříjemné povinnosti jmenovat tři ruské zakladatele kroužku, Romana Jakobsona, Nikolaje Trubeckého a Sergěje Karčevského. (Mimochodem — založení Pražského linguistického kroužku v roce 1926 předcházelo založení Moskevského linguistického kroužku v roce 1915.) Navíc Kundera soustavně chápe střední Evropu jako "kulturu nebo osud" (v oddílu 6), a nikoli jako historickou a geopolitickou entitu. To je smělá, ale samozřejmě ahistorická metafora. A vůbec neslouží Kunderově melancholické snaze obnovit ve střední Evropě smysl pro kulturní kontinuitu. Jestliže totiž podle Kundery záleží jenom na pomíjivém kulturním pocitu, proč potom lamentovat nad zmizením čehosi, co nelze obnovit?

V dalším oddílu svého eseje nabízí Kundera další pochybnou metaforu, když definuje střední Evropu jako "nejistou oblast" mezi Evropou a Asií, kterou obývají malé národy. Jsou to obětní beránci, svíraní z jedné strany světem pangermanismu a z druhé panslavismu, pro něž je příznačný tragický osud Židů. To odpovídá skutečnosti, ale nyní přijde nevyhnutelné překroucení faktů: "Národy Střední Evropy nejsou dobyvatelé." Ale ovšemže jsou! Dobyvatelské jsou všechny národy, pokud k tomu mají příležitost. Při pohledu do minulosti zjistíme, že obyvatelé střední Evropy byli stejně agresivní jako jejich sousedé, a s velkým nadšením "germanizovali", "polonizovali", "maďarizovali", "čechizovali" atd své

nešťastné oběti. Stačí si zde vzpomenout na obzvláště kruté náboženské války, které byly v této oblasti vybojovány, nebo na časově nikoli tak vzdálené všeobecné nacionalistické šílení.

V oddílu 10 Kundera tvrdí, že "Rusové udělali všechno, aby zničili českou kulturu", což je opět možné přijmout pouze v přehnaném metaforickém smyslu. Navíc tu má autor zřejmě namysli spíš české quislingy než "Rusy". (Například Maďaři a Poláci jsou okupováni týmiž pány, ale nikdy jsem od nich neslyšel tvrzení, že by "Rusové" ničili jejich kulturu.) Kundera se dopouští jemné nepřesnosti v tom, že zanechává ve čtenáři dojem, že celé komunistické období mezi koncem druhé světové války a sovětskou invazí v roce 1968 bylo kulturním rájem. Nevysvětluje, jak vůbec bylo možné, že ony všechny pozoruhodné výkony české a slovenské kultury (film, divadlo, literatura, žurnalistika, atd) se objevily v průběhu období, které na jiném místě označuje za "katastrofu". Zatímco Kundera sám mohl v tomto období psát a publikovat, jiní nemohli, a někteří byli mučeni a popraveni bez soudu. "Ani za nacistické okupace za války", vykřikuje Kundera, nedošlo k tak strašnému masakru české kultury! Jak může vůbec něco tak absurdního vyslovit? Nacisté popravili tisíce českých intelektuálů (včetně mého dědečka a strýce, mohu-li si dovolit tuto osobní poznámku) a zavřeli všechny univerzity v přípravě na radikální germanizaci, která měla následovat po německém válečném vítězství. A Kundera, veden svým zvláštním smyslem pro nenahraditelný kulturní pocit, přesto jinými slovy říká, že osud české kultury v období 1939-45 byl méně tragický než ten, který ji čekal po roce 1968.

Kundera poznamenává, že v Polsku "vycházejí desítky, možná stovky podzemních časopisů" (rozumí se po rozehnutí Solidarity). Místo bédování by si měl položit otázku, proč nevycházejí v Československu. Pokud mu dobře rozumím, děsí ho spíše vyhlídka na pomalé škrcení než na okamžitou popravu. To může být věc osobního vkusu, neboť — odvažuji se tvrdit — někdo jiný může onu první eventualitu považovat za optimističtější: při pomalém škrcení je ještě naděje na možný únik z oprátky. Franz Kafka — kdyby nezemřel tak mladý — by pravděpodobně na něco takového poukázal... A dobrý voják Švejk? Ten se zcela určitě nedíval na svůj svět, z něhož se navzdory jeho idiotismu náruživě těšil (byl to předhitlerovský a předstalinský svět, v němž nebyla krutost), jako na "možný konec evropského lidství".

Milan Hauner (University of Wisconsin-Madison)

OČITÝ SVĚDEK

Jiří Kolář
edice arkýř

6. ... ve věci střední Evropy

Kunderův vynikající esej o tragédii střeoevropské kultury upoutal mou pozornost. Vyvolal však zároveň potřebu polemizovat. Rozumím-li mu dobře, pak hájí dvě hlavní teze: 1) střední Evropa má společnou kulturní tradici, která se naprosto liší od tradice zbývající části východní Evropy; 2) rozdíl spočívá v tom, že my, lidé ze střední Evropy, patříme v oblasti kultury k Západu (k západnímu typu křesťanství, humanismu, racionalismu ap.), kdežto Rusové a jim podobní mají jinou tradici, neevropskou (východní křesťanství, despotismus, autoritářství ap.).

Podle mého soudu obě tvrzení vyžadují zásadní doplňky, které relativizují normativní závěry, k nimž Kundera došel. Je jisté, že ve všech střeoevropských kulturách existuje silnější či slabší vrstva, která patří k západní tradici. Tato vrstva vytváří určitou kulturní soudržnost střeoevropských zemí. Vedle této vrstvy však existují další — také různě silné — vrstvy, které nevyznačují univerzalizmus, nýbrž partikularismus, ne snad humanismus, nýbrž autoritářství ap. Mám na mysli především Maďarsko, kde velký spor "urbanistů" s "populisty" rozdělil naši literaturu a publicistiku v 30. a 40. letech; tento spor trvá dodnes. Onen dualismus existuje také v ruské kultuře, kde byli nejen slavjanofilové, ale i západníci, nejen novopočevníci, ale i liberálové...

U nás ve střední Evropě jsou kořeny západní kultury hlubší, jde však o otázku kvantitativní, nikoli kvalitativní (a to přes notorické dělení na západní a pravoslavné křesťanství). Dualismus střeoevropské kultury nám ovšem nevnutil Východ — je především výrazem našeho zpoždujícího se vývoje, který má nesamostatný a pokřivený ráz. Trhlina mezi západní a střední Evropou má zvláštní důsledek: na Západě se národy a jejich státní útvary vytvořily před začátkem industrializace a modernizace, kdežto v naší střední Evropě se pořadí obrátilo. Hranice proto nesouhlasí s etnickým dělením obyvatelstva a mezi národy trvá boj (někdy potlačovaný) a stálá nevraživost. Kundera například prohlašuje, že je solidární se svými maďarskými kolegy, zdá se však, že zapomíná na skutečnost, že 750.000 Maďarů patří k jeho spoluobčanům — avšak ke spoluobčanům druhé kategorie. Je-li sovětizace škodlivá pro střeoevropskou kulturu, pak nikoli proto, že ruší příslušnost k Západu a svébytnost střední Evropy — obojí přece vždy bylo jen částečné a problematické. Škodlivá je především proto, že zablokovala — nebo dokonce zvrátila — proces, který posiloval humanistické, racionalistické a univerzalistické prvky našich kultur. A také proto, že znemožnila demokratické řešení národnostních konfliktů, které u nás stále existují.

Budapešť, 1984

János Kis

7. Začátek tragedie je jinde

Kundera... tvrdí, že střeoevropské národy jsou dnes utlačovány systémem, který je zcela cizí jejich tradicím svobody a který považují za asijský. Je to však skutečný začátek tragedie? Katastrofa střední Evropy přišla zvnitřku. Bezstarostnost habsburské monarchie, která pro své slovanské obyvatelstvo nebyla ani azylem, ani obrannou tvrzí, nýbrž "vězením národů", mu nepřiznala nejmenší možnost spolurozhodovat. Německé hnutí, které přece v žádném případě nebylo asijské, rozpoutalo druhou světovou válku. A konečně také neschopnost malých národů projevit v meziválečném období solidaritu tvoří součást tragedie střední Evropy. Maďaři se nepovažovali za malý národ, nýbrž za impérium, a utiskovali jiné národy. Češi se po roce 1918 projevíli jako velmi neprozíraví vítězové. Ostatně: je-li Stalinův komunismus jev Evropě cizí, proč našel v Československu relativně víc přívrženců než kdykoli v Rusku? Sovětský nátlak nebyl rozhodujícím činitelem, který umožnil komunistické straně nastolit v roce 1948 diktaturu v zemi, která tehdy nebyla okupovaná.

Evropa — to slovo označuje spoustu věcí. Nejen velkou kulturu, ale také nacionalistickou omezenost ducha a schopnost vydat ze sebe totalitarismus a barbarství. Nejde o to sepisovat účet, ubírat jedné straně a přidávat druhé. Vždyť sekekritika a ironie jsou součástí kultury střední Evropy, zejména její východní části. Autor románu *Žert* je sám jedním z jejich nejvýznamnějších představitelů. Dovolují si tvrdit, že Kunderova bolest a ironie dopadají přesněji než nejdojímavější nářek, který se u něho tentokrát ozval.

François Bondy (*Le Débat*, Paříž)

8. Rusko Pasternaka, Mandelštama, Achmatové

Pro Kunderu je střední Evropa "unesený Západ". Jenže kdo je únosce? Ruský komunismus nebo Rusko? Kundera se domnívá, že Rusko. ("Nejsem přesvědčen, že nepřekonatelnou hranicí má být východní křesťanství, to znamená cyrilice a pravoslavná církev; příklad Jugoslávie, kde mezi Chorvatskem a Srbskem probíhá tato dvojí hranice, vede k pochybnostem...") Největší protest však vzbuzuje Kunderův vztah k ruské kultuře. Kundera pro ni vytvořil jakousi definici: "Co nejmenší rozmanitost na co největším prostoru."

Obdivuhodné je, že tato kultura, tak mladá ve srovnání s jinými

evropskými kulturami, je právě velmi různorodá a že od Puškina k Mandelštamovi nám dala několik velmi subtilních a zanícených Evropanů. Puškin byl v politice i v literatuře obdivovatelem Benjaminina Constanta — a právě Puškin vytýkal Francii, že se v ní zakořenila “dvorská” mentalita... Saltykov-Ščedrin nahání hrůzu, to je pravda, nesmíme však zapominat, že jeho vynikající génus sloužil jediné věci: boji proti “asijskému” Rusku... Dostojevskij a jiní autoři pomlouvali Evropu, v níž Ivan Karamazov viděl jediný velký hřbitov... Kolik ruských básníků a malířů však překládalo evropskou poezii a jezdilo do Říma a Mnichova učit se (přitom s čistšími úmysly než jel Petr Veliký do Saardamu)? Je skutečností, že od začátku novodobého Ruska až dodnes existuje velmi evropské, Evropě velmi nakloněné Rusko... Je to Rusko Pasternaka, Mandelštama a Achmatové... Nedomnívám se, že bychom mohli považovat za mrtvé to Rusko, které je srostlé s evropskou kulturou — a to přes různé odlivy a nepříznivý vítr, přes cenzuru, nedostatek zahraničních knih a izolaci na národním území. Toto Rusko je ovšem obklopeno jiným Ruskem, širším a víc “asijským”. Slovy Bloka bychom mohli říct, že je to “intelligence”, obklopená “lidem” a někdy jím uchvácená... Zkrátka: “slovanská duše” není výhradní a určující základnou ruské kultury. (Ostatně toto označení vzniklo v zahraničí — jako první ho prý užil Němec Olearius v roce 1656.) Jako nová, “mladistvá” kultura vytvořila ruská kultura jev, který bych snad mohl označit jako “profetismus”; přitom hlad po Evropě nebyl nasycen. Neměli bychom proto redukovat hlas Ruska na slova Šatova v *Běsech*.

Georges Nivat (Le Débat, Paříž)

Literární anketa československého vysílání rozhlasu Svobodná Evropa. Otázka: “Co vás nejvíce zaujalo z české a slovenské literatury v roce 1984?”

“Úvaha Milana Kundera o středoevropské tragedii v *New York Review of Books* (duben 1984), kterou vzbudil víc zájmu o české problémy než všechny emigrační spolky dohromady. Připadá mi však zatěžko najít větu, s níž bych souhlasil Záměny literatury a politiky je naším národním něstěmím.”

Ivan Sviták (Chico State College, Kalifornie)

9. Na obranu intimity*

Philip Roth a Milan Kundera

Milan Kundera byl v nedávných letech odměněn prestižními literárními cenami ve Francii a v USA; a jeho román *Knihy smíchu a zapomnění*, když byl roku 1982 vydán v této zemi, sklídl velkou chválu. Salman Rushdie, odměněný roku 1981 Bookerovou cenou, napsal tehdy, že je to “nejvýznamnější román letos vydaný v Británii — mistrovské dílo”. Kunderův nejnovější román, *Nesnesitelná lehkost bytí* — v němž se stejně jako v tom předchozím mísí komické či zahloubané výčty soukromých životů jednotlivých postav s postupným zvažováním jejich osudů —, byl ve Francii přes dva měsíce na prvním místě v seznamu best-sellerů. V Británii vyjde zítra.

Kundera, narozený 1929 v Brně jako syn koncertního pianisty, byl v čase ruského vpádu do Československa profesorem pražského filmového ústavu; brzy pak byl z místa propuštěn, vyloučen z komunistické strany, bylo mu zakázáno publikovat ve vlastním jazyce a jeho knihy byly odstraněny z knihoven i z knihkupectví. Roku 1975 přijal pozvání, aby učil na univerzitě v Rennes. Když pobýval ve Francii — kde od té doby žije —, zbavila ho československá vláda občanství. Jakmile roku 1981 nastoupil do úřadu prezident Mitterand, bylo jedním z jeho prvních činů, že udělil Kunderovi francouzské občanství.

Philip Roth se s Kunderou seznámil roku 1971 v Praze; a jako redaktor knižnice “Autorů druhé Evropy” je odpovědný za to, že anglický mluvící veřejnost byla na Kunderu upozorněna. Zůstali od té doby přáteli a někteří kritici poukazují na literární příbuznost v jejich společné zálibě v komické ironii zvláště tam, kde jde o erotické náměty. Roth hovořil s Kunderou v Paříži, kde Kundera nyní žije.

R : Věříte právě i vy, že ještě pořád existuje něco takového jako “soukromý život” ?

K : Soukromý život existoval vždycky. Je ještě něco vzácnějšího, z čeho si novodobý člověk vytvořil svou zvláštnost : *intimní život*. Intimní život vzešel, v Evropě za posledních 400 let — a zvláště je to výtvar romantismu : intimní život chápaný jako osobní tajemství, jako cosi cenného, neporušitelného, jako základna člověkovy originality. Intimní život je jeden z těch obrovských evropských výtvarů jako hudba, román, demokracie — ty věci, jež z Evropana dělají Evropana.

R : Ve vašich románech lidé musí právo na intimní život úporně bránit. Drama vašeho prvního románu, *Žertu*, začíná porušením intimity. Váš mladý hrdina posílá dopisnici své přítelkyni, dopisnici intimní. Úřady ji dají veřejně číst a to je konec vašeho hrdiny. Ve svém novém románě máte epizodu o spisovateli Janu Procházce, který si chodil přátelsky popovídat s jedním univerzitním profesorem a mluvili taky o politice. Bylo to v roce 1968. Nikdo z nich netuší, že tajná policie jejich intimní hovory tajně nahrává. Když se o dva roky později režim rozhoduje Procházku zničit,

* Vyšlo v Praze jako samizdat v roce 1984. Překladatel Zdeněk Urbánek píše v poznámce pod čarou : “Toto interview Philipa Rotha s Milanem Kunderou otiskl 20.5.1984 obrázkový *The Sunday Times Magazine*. Překladatel se držel přesně otištěného textu. Za věcné chyby či jiné vady odpovídá Roth, Kundera, redakce uvedené barevně, převážně reklamní přílohy jinak v nebarevných částech seriálního listu *The Sunday Times*.”